

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ І МОЖЛИВІСТЬ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ

Крет Г. Р.

Стаття присвячена дослідженню критеріїв класифікації міжнародних правових стандартів узагалі та окремих правових інститутів, суміжних із кримінальним правосуддям. На підставі здійсненого аналізу теоретичних концепцій встановлено можливість застосування окремих із таких критеріїв для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. З урахуванням запропонованих критеріїв класифікації виокремлено види міжнародних правових стандартів доказування.

Ключові слова: кримінальне процесуальне доказування, міжнародні правові стандарти, міжнародні правові стандарти доказування, класифікація міжнародних правових стандартів доказування, кримінальне провадження.

Статья посвящена исследованию критериев классификации международных правовых стандартов в целом и отдельных правовых институтов, смежных с уголовным правосудием. На основании проведенного анализа теоретических концепций установлена возможность применения некоторых из таких критериев для систематизации международных правовых стандартов доказывания. С учетом предложенных критериев классификации выделены виды международных правовых стандартов доказывания.

Ключевые слова: уголовное процессуальное доказывание, международные правовые стандарты, международные правовые стандарты доказывания, классификация международных правовых стандартов доказывания, уголовное производство.

The article is devoted to the research of the criteria for the classification of international legal standards in general and certain legal institutes, adjacent to criminal justice. Attention is drawn to the fact, that today in the doctrine of the criminal process the classification of international legal standards of proof was not carried out. In this connection, the necessity of the research of the classification criteria, determined by scientists, on the one hand, of the international legal standards as a whole, as well as separate legal phenomena, and, on the other hand, of the standards of proof, which are distinguished in the domestic criminal procedure, are grounded.

The content of the criteria, proposed by the scientists for the classification of international legal standards, is revealed: 1) by the territory (space) of action (distribution); 2) by the degree of compulsory (deontical status); 3) by the subject of establishment; 4) by the circle of addressees; 5) by the degree of certainty of the content.

Based on the analysis of theoretical concepts, it is possible to apply some of the following criteria for the systematization of international legal standards of proof. It is substantiated, that the following criteria are the basis for the classification of international legal standards of proof: 1) by the territory of action: the universal standards and the regional standards; 2) by the subject of establishment: the standards, that are formed in the

activities of international organizations, and the standards, that are formed in the practice of international judicial institutions; 3) by the circle of addressees: the general standards, which applies to all subjects of criminal procedural proof, and the special standards, which concern to separate its subjects; 4) by the degree of certainty of the content: absolutely definite standards and relatively defined standards.

Key words: criminal procedural proof, international legal standards, international legal standards of proof, classification of international legal standards of proof, criminal proceedings.

Постановка проблеми та її актуальність. Істотним аспектом застосування системного підходу до дослідження правових явищ виступає здійснення їх класифікації, яка відіграє вагомим значення у процесі пізнання їхніх сутності та змісту. Теоретичне значення класифікації правових явищ полягає в тому, що за її допомогою відбувається суттєве поглиблення процесу пізнання завдяки як більш повній характеристиці об'єкта дослідження, так і виявленню його системних властивостей. Практичне значення класифікації правових явищ полягає в тому, що вона створює методологічну основу для вирішення низки завдань прикладного характеру, зокрема для подальшого розроблення практичних рекомендацій, спрямованих на використання цих явищ у правозастосовній практиці. З урахуванням притаманного їй теоретичного і практичного значення класифікація правових явищ набула широкого використання в сучасній науці, зокрема в доктрині кримінального процесу.

Одним із правових явищ виступають міжнародні правові стандарти доказування, які відіграють вагомий роль у формуванні доказів та їх використанні під час прийняття кримінальних процесуальних рішень. Дослідженню міжнародних правових стандартів доказування в доктрині кримінального процесу присвячена значна увага вчених. Зокрема, вони виступали предметом наукових досліджень таких учених, як В.М. Іщенко, С.О. Ковальчук, Т.Г. Морщакова, Б.П. Ратушна, Х.Р. Слюсарчук, А.С. Степаненко, та інших вітчизняних і зарубіжних науковців. Проте сьогодні в доктрині кримінального процесу класифікація міжнародних правових стандартів доказування не здійснювалася, у зв'язку з чим виникає необхідність у дослідженні визначених ученими класифікаційних критеріїв, з одного боку, як загальних міжнародно-правових стандартів, так і окремих правових явищ, а з іншого – стандартів доказування, що виокремлюються у вітчизняному кримінальному процесі. Це пояснюється тим, що аналіз указаних класифікаційних критеріїв дасть змогу виокремити з їх числа ті, які можуть бути застосовані до міжнародних правових стандартів доказування, та з їх урахуванням здійснити класифікацію останніх.

Мета статті – розкрити зміст критеріїв класифікації міжнародних правових стандартів і встановити можли-

вість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування.

Виклад основного матеріалу. Сформовані у межах кримінального процесу міжнародні стандарти доказування входять до складу міжнародних стандартів кримінального правосуддя та з огляду на наведену В.Д. Бринцевим класифікацію стандартів правової держави можуть розглядатися як складник процесуальних стандартів, зокрема кримінальних процесуальних [1, с. 54-55]. Водночас міжнародні правові стандарти доказування значною мірою відображають необхідність забезпечення прав учасників кримінального провадження, у зв'язку з чим ґрунтуються на міжнародних стандартах прав людини. Тому під час проведення класифікації міжнародних правових стандартів доказування потрібно враховувати, перш за все, пропонувані у правовій доктрині класифікаційні критерії як міжнародних стандартів кримінального правосуддя, так і міжнародних стандартів прав людини. Оскільки класифікації останніх ґрунтуються певною мірою на застосуванні ідентичних класифікаційних критеріїв, то вони підлягають узагальненню, в межах якого доцільно враховувати наведені вченими класифікації міжнародних правових стандартів загалом і міжнародних стандартів правових інститутів, суміжних із кримінальним правосуддям: адвокатури, судоустрою, кримінальної виконавчої діяльності тощо.

Узагальнюючи наведені у правовій доктрині класифікації міжнародних правових стандартів загалом і вказаних правових інститутів, до числа основних класифікаційних критеріїв, на яких вони ґрунтуються, доречно віднести такі: 1) за територією (простором) дії (поширення) [2, с. 228; 3, с. 25; 4, с. 91]; 2) за ступенем обов'язковості (деонтичним статусом) [2, с. 228; 3, с. 25; 4, с. 91]; 3) за суб'єктом встановлення [3, с. 25]; 4) за колом адресатів [3, с. 25]; 5) за ступенем визначеності змісту [5, с. 669].

За територією (простором) дії (поширення) вчені, як правило, виокремлюють два види міжнародних правових стандартів: універсальні (світові, загальноцивілізаційні, глобальні) та регіональні (континентальні) [2, с. 228; 3, с. 25; 4, с. 91; 6, с. 17; 7, с. 266-267]. Використання наведеного критерію класифікації дає змогу чітко розмежувати міжнародні правові стандарти, які формуються на глобальному (світовому) та регіональному (континентальному) рівнях, встановити особливості їх формування та вираження у джерелах права Організації Об'єднаних Націй і рішеннях Міжнародного кримінального суду (універсальні стандарти) та стосовно України – у джерелах права Ради Європи і рішеннях Європейського суду з прав людини (регіональні, європейські стандарти).

У контексті застосування досліджуваного класифікаційного критерію потрібно звернути увагу на декілька теоретичних аспектів.

По-перше, поділяючи позицію про доцільність здійснення такої класифікації міжнародних правових стандартів, низка вчених як класифікаційний критерій використовує «сферу їхньої дії» [7, с. 265; 8, с. 63] або «суб'єкт їх встановлення» [5, с. 669]. Проте термін «сфера дії» вказує на ту чи іншу сферу правового регулювання, зокрема, матеріального або процесуального права, в якій міжнародні правові стандарти підлягають використанню, та не відображає межі їхньої територіальної дії. Термін «суб'єкт встановлення» відображає коло суб'єктів міжнародного права, у діяльності яких відбувається формування міжнародних правових стандартів, а тому лише опосередковано

вказує на їхню територіальну дію. У зв'язку з цим більш доречним у межах наведеної класифікації вбачається застосування терміна «територія дії».

По-друге, поряд з універсальними і регіональними міжнародними стандартами окремі вчені виокремлюють третій вид останніх. Наприклад, О.В. Саленко вказує на існування партикулярних міжнародних стандартів, які поширюють свою дію на певну кількість суб'єктів [7, с. 265]. С.М. Ляхівненко у межах класифікації за вказаним критерієм додатково виокремлює двосторонні міжнародні стандарти [5, с. 669]. Аналізуючи наведені позиції, необхідно вказати, що виокремлення партикулярних міжнародних стандартів ґрунтується на класифікації норм міжнародного права за сферою дії, в межах якої їх прийнято поділяти на універсальні та партикулярні (регіональні або локальні) [9, с. 30]. Отже, на відміну від універсальних, партикулярні норми, залежно від суб'єктів їх закріплення, діють або на регіональному рівні (у межах конкретного континенту), або на рівні локальному (у межах декількох держав). Обґрунтоване зауваження робить Л.А. Луць: «Суб'єкти міжнародного права не в усіх випадках укладення між собою договорів створюють правові стандарти» [10, с. 174]. Навіть більше, нормативно закріплені у формі міжнародного договору домовленості декількох держав не можуть розглядатися як міжнародні правові стандарти, оскільки вони відображають лише волю цих держав із певних питань, яка виступає обов'язковою виключно для них. Тому у межах наведеного класифікаційного критерію вбачається доцільним виокремлювати два види міжнародних правових стандартів: універсальні та регіональні.

Повною мірою наведена класифікація поширюється на міжнародні правові стандарти доказування, які за територією дії підлягають поділу на універсальні (сформовані на глобальному рівні) та регіональні (сформовані на регіональному рівні).

За ступенем обов'язковості (деонтичним статусом) більшість учених виокремлює два види міжнародних правових стандартів: обов'язкові та рекомендаційні [2, с. 228; 3, с. 25; 11, с. 49; 12, с. 44]. Застосування наведеного критерію під час класифікації міжнародних правових стандартів на перший погляд дає змогу відокремити обов'язкові стандарти від стандартів, які мають рекомендаційний характер. Водночас наведена класифікація значною мірою ґрунтується на обов'язковості міжнародно-правових актів, положення яких містять міжнародні правові стандарти. У зв'язку з цим у доктрині кримінального процесу запропоновано класифікацію міжнародних стандартів прав неповнолітніх учасників кримінального судочинства, в межах якої виокремлюють стандарти, які містяться в обов'язкових міжнародних актах, і стандарти, що містяться у рекомендаційних міжнародних актах [8, с. 59]. Проте істотним недоліком наведеної класифікації виступає неврахування міжнародних правових стандартів, сформованих міжнародними судовими інституціями, зокрема Міжнародним кримінальним судом і Європейським судом із прав людини.

Стосовно придатності застосування критерію ступеня обов'язковості стандартів для здійснення класифікації міжнародних правових стандартів доказування, то потрібно спиратись на позицію В.С. Новожилова та О.Г. Шило, які вказують: «Ані міжнародні договори України, що не потребують надання Верховною Радою України згоди на обов'язковість, ані міжнародні договори в усній формі чи звичаєве міжнародне право, ні «м'яке» міжнародне

право чи будь-які інші необов'язкові міжнародні угоди чи домовленості не є складовими кримінального процесуального законодавства України і, як наслідок, жодним чином не можуть визначати порядок кримінального провадження на території України» [13, с. 91]. Отже, специфіка кримінального процесуального доказування, у правовому регулюванні якого значною мірою переважає застосування імперативного методу, зумовлює можливість виокремлення виключно обов'язкових міжнародних правових стандартів доказування. Вказані стандарти можуть міститися як у ратифікованих Україною міжнародно-правових актах, так і в судовій практиці Європейського суду з прав людини. Положення міжнародно-правових актів рекомендаційного характеру можуть або слугувати основою для формування міжнародних правових стандартів доказування, або додатково відображати зміст останніх у сукупності з положеннями ратифікованих Україною міжнародно-правових актів обов'язкового характеру та судовою практикою Європейського суду з прав людини. Викладене вказує на недоречність здійснення класифікації міжнародних правових стандартів доказування за критерієм ступеня їх обов'язковості.

Здійснюючи класифікацію міжнародних правових стандартів, окремі вчені для позначення наведеного критерію використовують терміни «юридична сила» [7, с. 265] або «юридична значимість» [5, с. 669].

За юридичною силою виокремлюють імперативні та диспозитивні міжнародні правові стандарти [7, с. 265]. Проте, по-перше, юридична сила являє собою правову категорію, що стосується нормативно-правових актів, зокрема джерел міжнародного права. Проте «... класифікації повинні підлягати не документи за їх змістом, а саме міжнародні стандарти кримінального правосуддя залежно від об'єкта врегульовуваних правовідносин» [14, с. 139]. По-друге, в основу виокремлених видів міжнародних правових стандартів покладено класифікацію норм міжнародного права за способом правового регулювання на імперативні та диспозитивні [15, с. 105]. Відповідно, класифікація міжнародних правових стандартів, зокрема міжнародних правових стандартів доказування, за їхньою юридичною силою на вказані види вбачається необґрунтованою.

За юридичною значимістю виокремлюють три види міжнародних правових стандартів: формально необов'язкові, або декларативні, рекомендаційні (так зване «м'яке» право /soft law) та формально обов'язкові [5, с. 669]. Аналізуючи наведену позицію, потрібно вказати, що вона не відповідає логічним правилам класифікації, оскільки виокремлювані на її основі види міжнародних правових стандартів не виключають один одного: формально необов'язкові (декларативні) стандарти за своєю сутністю виступають рекомендаційними. Наявність цієї сутності вказує на недоцільність застосування вказаної класифікації до міжнародних правових стандартів, зокрема до міжнародних правових стандартів доказування.

Певним конгломератом класифікацій міжнародних правових стандартів за територією дії та ступенем обов'язковості виступає їх поділ за суб'єктом встановлення, в межах якого виокремлюють стандарти Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу тощо [3, с. 25]. Це пояснюється тим, що суб'єкт формування міжнародних правових стандартів, з одного боку, виступає визначальним в окресленні меж їхньої територіальної дії, а з іншого боку, визначає ступінь їх

обов'язковості. Використання вказаного критерію класифікації дає змогу визначити особливості формування міжнародних правових стандартів залежно від суб'єкта та вказує на межі їхньої територіальної дії. Проте, по-перше, з огляду на широке коло суб'єктів міжнародного права наведений перелік видів міжнародних правових стандартів у межах наведеної класифікації залишається відкритим. По-друге, як і у процесі здійснення їх класифікації за ступенем обов'язковості, залишаються поза увагою міжнародні правові стандарти, сформовані у практиці міжнародних судових інституцій.

У зв'язку з цим за суб'єктом встановлення міжнародні правові стандарти більш доречно класифікувати на два види: стандарти, що формуються в діяльності міжнародних організацій, і стандарти, що формуються у практиці міжнародних судових інституцій. Такий поділ міжнародних правових стандартів дасть змогу врахувати особливості їх формування з урахуванням повноважень (юрисдикції) відповідних суб'єктів міжнародного права та подальшого вдосконалення їх змісту.

Застосування наведеної класифікації до міжнародних правових стандартів доказування сприятиме розкриттю особливостей нормативного закріплення змісту окремих із них у джерелах права міжнародних організацій (зокрема, Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу) і його визначення у рішеннях міжнародних судових інституцій (зокрема, Міжнародного кримінального суду та Європейського суду з прав людини).

За колом адресатів прийнято виокремлювати два види міжнародних правових стандартів: загальні (базові) та спеціальні [3, с. 25; 11, с. 49]. Використання вказаного критерію дало можливість ученим у загальнотеоретичному аспекті виокремити міжнародні правові стандарти, які стосуються всіх людей, та стандарти, адресовані членам лише певних соціальних спільнот, угруповань – наприклад, дітям, жінкам, біженцям [3, с. 25]. У кримінальному процесуальному аспекті наведений критерій сприяв врахуванню як процесуального статусу учасників кримінального провадження (зокрема, шляхом виокремлення стандартів для підозрюваних (обвинувачених) і стандартів для потерпілих) [6, с. 17], так і процесуального статусу учасників кримінального провадження та стадії останнього (зокрема, завдяки виокремленню стандартів прав усіх неповнолітніх учасників кримінального провадження, що діють у всіх його стадіях, і стандартів їхніх прав, що застосовуються залежно від процесуального статусу неповнолітньої особи, залученої в певну стадію кримінального провадження) [16, с. 16-17].

Оскільки у межах наведеного критерію класифікація міжнародних правових стандартів здійснюється за колом адресатів, то вона повинна стосуватися виключно процесуального статусу учасників кримінального провадження. Ба більше, виокремлення видів міжнародних правових стандартів відповідно до стадій кримінального провадження вбачається невиправданим, оскільки вони повинні діяти у всіх стадіях з урахуванням змісту останніх, визначеного нормами національного кримінального процесуального закону. Заперечуючи доцільність здійснення класифікації міжнародних правових стандартів здійснення кримінального судочинства за участю неповнолітніх на стандарти досудового провадження та стандарти судового розгляду, М.В. Спесівов вказує, що такий поділ виступає досить умовним: все те, що є обов'язковим для суду (розгляд кримінальних справ компетентними посадовими особа-

ми, які володіють достатньою кваліфікацією, без потрібних затримок, із наданням правової або іншої необхідної допомоги, за участі законних представників, за умови дотримання правил конфіденційності, презумпції невинуватості та права на перегляд рішення вищими органами), виступає обов'язковим також під час провадження розслідування [8, с. 70-71].

Використання наведеного критерію стосовно класифікації міжнародних правових стандартів доказування дасть змогу відобразити відмінності їхніх окремих видів з урахуванням особливостей процесуального статусу суб'єктів доказування. При цьому під час здійснення класифікації міжнародних правових стандартів доказування за колом їх адресатів доцільно виокремити два види: загальні (стандарті, які стосуються всіх суб'єктів кримінального процесуального доказування) та спеціальні (стандарті, які стосуються окремих його суб'єктів – сторони обвинувачення, сторони захисту, слідчого судді, суду).

За ступенем визначеності змісту виокремлюють два види міжнародних правових стандартів: абсолютно визначені (у якісному та кількісному вираженні) і відносно визначені (зокрема, якщо застосовуються оціночні поняття) [5, с. 669]. Використання наведеного критерію в теоретичному аспекті дає змогу розкрити зміст міжнародних правових стандартів, а у практичному – вказує правозастосувачу на особливості його врахування під час використання міжнародних правових стандартів.

Застосування наведеної класифікації до міжнародних правових стандартів доказування сприятиме визначенню закладеного у них за допомогою чітко визначених або оцінних понять змісту та його врахуванню суб'єктом кримінального процесуального доказування.

Наближеною до наведеного поділу міжнародних правових стандартів виступає їх класифікація за способом закріплення на два види: стандарти, які прямо сформульовані у нормах міжнародного права, та стандарти, які непрямо виражені в нормах міжнародних документів, але впливають із них [2, с. 228]. Проте, по-перше, у межах цієї класифікації не враховуються міжнародні правові стандарти, сформовані у практиці міжнародних судових інституцій. По-друге, вона не дає можливості чітко окреслити коло міжнародних правових стандартів, які входять до другого із пропонованих класифікаційних видів. У зв'язку з цим наведений поділ не є прийнятним для класифікації міжнародних правових стандартів, зокрема міжнародних правових стандартів доказування.

Висновки. Проведений аналіз виокремлених у правовій доктрині класифікацій міжнародних правових стандартів загалом і міжнародних стандартів прав людини і кримінального правосуддя та суміжних з останнім правових інститутів дає змогу стверджувати, що основу класифікації міжнародних правових стандартів доказування становлять такі критерії: 1) за територією дії: універсальні та регіональні; 2) за суб'єктом встановлення: стандарти, що формуються в діяльності міжнародних організацій, і стандарти, що формуються у практиці міжнародних судових інституцій; 3) за колом адресатів: загальні, які стосуються всіх суб'єктів кримінального процесуального доказування, та спеціальні, які стосуються окремих його суб'єктів; 4) за ступенем визначеності змісту: абсолютно визначені та відносно визначені.

Література

1. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Х.: «Право», 2010. 464 с.
2. Бакаянова Н.М. Міжнародні стандарти адвокатури: поняття, система, класифікація. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 226-229.
3. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19-29.
4. Уткин В.А. Международные стандарты уголовно-исполнительной деятельности и стереотипы их восприятия. *Уголовная юстиция*. 2016. № 2 (8). С. 89-96.
5. Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666-672.
6. Ермишина Н.С. Европейские стандарты в области прав человека и их роль в обеспечении прав личности в российском уголовном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Саратов, 2012. 26 с.
7. Саленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері судострою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 3. Р. 263-269.
8. Спесивов Н.В. Международные стандарты осуществления уголовного судопроизводства с участием несовершеннолетних и их реализация в современном российском уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Саратов, 2015. 241 с.
9. Оніщенко Н.М. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 29-36.
10. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 2004. 448 с.
11. Владиславська В.В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 47-50.
12. Хаустова М.Г. Міжнародні стандарти в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2. С. 43-53.
13. Шило О.Г., Новожилов В.С. Міжнародне право в системі джерел кримінального процесуального права України. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 89-98.
14. Ализаде В.А. Международные договоры как источники международных стандартов уголовного правосудия. *Библиотека криминалиста: научный журнал*. 2018. № 3 (38). С. 136-146.
15. Іванченко О.М. Класифікація та структура норм міжнародного і національного права: загальне та особливе. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 46. С. 101-109.
16. Бертовский Л.В., Билян В.Н. Международные стандарты осуществления уголовного судопроизводства с участием несовершеннолетних и их реализация в современном российском уголовном процессе. *Вопросы российского и международного права*. 2017. Т. 7. № 10А. С. 12-21.

Крет Г. Р.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»